

Fig. 1. Ydre set fra sydvest. Foto HW 2005. – *Exterior viewed from the south west.*

REFORMERT KIRKE

HISTORISK INDLEDNING. Den trosfrihed, som 1682 var blevet tilstået personer, der slog sig ned som borgere i Fredericia (jf. s. 278), blev stort set ikke udnyttet af reformerte (calvinister) før ophævelsen af det franske såkaldte Nantesedikt i 1685. Hermed blev disse 'huguenotter' ikke længere tolereret i Frankrig, og de flygtede nu i stort tal ud af landet, bl.a. til København, hvor en menighed af franske og tyske reformerte fik kongelige privilegier samme år, kraftigt understøttet af deres trosfælle, dronning Charlotte Amalie.¹ De fordrevne var ofte dygtige og arbejdsomme folk. Frederik IV gav derfor 1719 den franske oberst du Boulet til opgave at indbyde en koloni af huguenotter, der havde slået sig ned i Uckermark i Brandenburg med tobaksdyrkning for øje, til at flytte til Fredericia.²

1719 ankom den første gruppe, 15 familier eller 84 personer, til byen, og inden for det næste år fulgte flere større grupper. Mange blev dog skuffede og rejste tilbage eller tog videre andetsteds hen. Tilbage blev 35 familier fra alle egne af Frankrig, der nu tog borgerskab i Fredericia.³

Her var det tilladt huguenotterne at etablere eget kirke-, skole- og fattigvæsen, og til aflønning af en præst gav kongen 300 rdlr. årligt i ti år. Menigheden organiserede sig på reformert vis med et seks mand stort 'forstanderskab' (presbyterium), i hvilket også præsten havde sæde.

I første omgang brugte man en midlertidig 'huskirke', et rum i H. Bonneviés gård i Dronningensgade (nr. 52). Koloniens første præst, Jean Martin (1722–28), tog det første initiativ til en indsamling med henblik på opførelse af en kirke og en præstegård. Men først under Jacques Bovet (1733–39), der fremhævede nødvendigheden af at bygge et 'tempel', kom der for alvor gang i kollekten.⁴ Han og forstanderskabet iværksatte 1. nov. 1734 en kollekt til fordel for et kirkebyggeri. Christian VI gik i spidsen med en gave på 500 rdlr. Reformerte i Holland ydede 1521 rdlr., mens menigheder som Københavns og Bremens gav henholdsvis 447 og 585 rdlr.

Kongen skænkede også kirkens grund, som havde været kirkegård siden 1725.⁵ 2. juni 1735 blev grund-

stenen lagt af byens kommandant, generallojtnant Chr. Fr. von Staffeldt.⁶ Mens mændene var i marken, deltog kvinderne i kirkens opførelse ved at bære sten. På første pinsedag 1. april 1736 kunne Jacques Bovet indvie den ny kirkebygning med 300 siddepladser, uanset at den endnu ikke var helt færdig. Også dens inventar blev i en vis udstrækning skænket af menigheden. Pastor Bovet købte endvidere for 500 rdlr. et hus til præstegård i Dronningensgade lige over for kirken.

Kirke og menighed fik fra tid til anden yderligere store pengegaver, som den dog ikke i videre omfang brugte på indretningen, der i calvinismens ånd skulle være enkel og streng.⁷

Gudstjenesten holdtes fra første færd på fransk. Fra 1783 var der dog også gudstjeneste på tysk, som med

de gamle kolonisters uddøen var ved at blive menighedens sprog. Med tyskeren J.V.W. Stahlschmidts tiltrædelse som præst 1823 blev gudstjenestesproget udelukkende tysk, hvilket medførte, at kolonien ikke længere fik lov at regne sig blandt de fransk-reformerte. Endelig er tysk efter 1940 blevet helt fortrængt af dansk som gudstjenestesprog.⁸

Under de Slesvigske Krige blev kirken 1849–50 anvendt først som artillerimagasin, senere som lazaret og måtte bagefter underkastes en restaurering 1851–52 ved J. D. Herholdt, der var en svoger til pastor Stahlschmidt.

Mindre istandsættelser er sket 1901 samt i forbindelse med menighedens jubilæer 1919 og 1936; endvidere i 1955, 1992, 1998 og 2000.

Fig. 2. Mindetavle, 1800-tallets slutning, indmuret i kirkegårdsportalens nordligste pille, jf. fig. 3 (s. 501). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Memorial tablet, end of 19th century, commemorating the foundation of the church 1735.*

Fig. 3. Kirkegårdsportal (s. 501). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Churchyard gate.*

KIRKENS OMGIVELSER

Kirken ligger på hjørnet af Dronningensgade og Sjællandsgade, på den grund, som magistraten 1721 havde anvist til kirkegård; men som først blev taget i brug 1725, da kolonisterne havde fået egen præst.⁹ Syd for kirkegården lå »De Reformertes Mark« (jf. s. 279, fig. 6), hvor kolonisterne dyrkede tobaksplanter. Mod nord ligger skolen, som oprindeligt var opført på en nabogrund, men nu er indlemmet i kirkegårdsarealet.

Kirkegårdens hegn og indgange. Mod Dronningensgade og Sjællandsgade hegnes kirkegården af en mur fra o. 1925, der i syd følger Sjællandsgades stigning. Muren, som dækkes af grålig cementpuds, har både ud- og indvendige spareblændinger og hviler på en sokkel af rødlig granit; den afdækkes af blåglaserede, indadvendte vingetegle. Mod øst og nord grænser kirkegården op til

naboejendomme, og mod disses haver udgøres hegnene af moderne trådvæv på træstolper samt af levende hegn (liguster).

Indgangen mod Dronningensgade vis-a-vis kirken oprindelige portal (fig. 3) består af en køreport, flankeret af fodgængerlåger. Disse lukkes af hvidmalede smedjærnsfløje, ophængt i murede piller, som afdækkes med betonplader. De to midterste står som kirken hvid- og gulkalkede og bærer lygter. De går tilbage til 1800-tallet (jf. fig. 4), mens de yderste er samtidige med kirkegårds-murene. På ydersiden af den nordligste pille er indmuret en *mindetavle* (fig. 2) af hvid marmor med fordybet antikva: »Reformert Kirke/Grundlagt. 1735«. Tavlen, antagelig fra 1800-tallets slutning, er formentlig overført fra midterpillerne (jf. fig. 4).

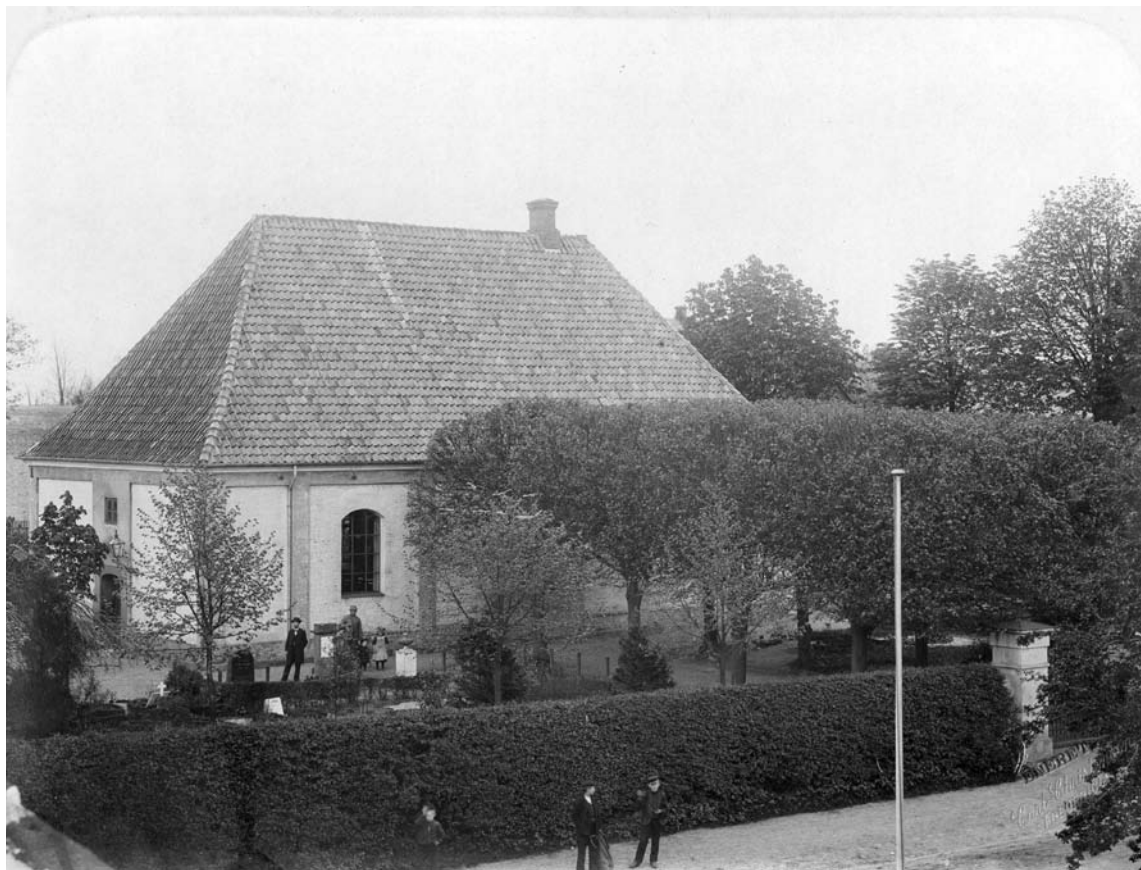

Fig. 4. Ydre set fra nordvest o. 1900 inden fjernelsen af kirkegårdens tjørnehæk (s. 502). Foto Carl Christensen, Fredericia. Ved embedet. – Exterior viewed from the north west, c. 1900, before the removal of the thorn hedge of the churchyard.

†*Hegn og indgange.* Kirkegården indhegnedes tidligere af *hvidtjørnehæk* (jf. fig. 4), som i halvandet hundrede år var en pryd og noget af en seværdighed. Den skal være plantet af den haveinteresserede pastor Moïse Hollard (1740–82) og fremhæves i Wilses bybeskrivelse (1767),¹⁰ ligesom udgifter til dens klipning og pleje optræder regelmæssigt i de bevarede regnskaber.⁴ Den synes fjernet 1907¹¹ og afløstes herefter af galvaniseret trådvæv, monteret i jernrammer med konkav overside, i alt ca. 28 fag, ophængt i støbejernstolper med løgformet knop (fig. 41).¹²

Adgangsvejen fra porten til kirkens oprindelige indgang i vest markeres af en række lindetræer, som tillige er plantet inden for muren mod gaderne.

Bygninger mm. på kirkegården. Nord for kirken står den tidligere *Reformert Skole* (fig. 5), der ef-

ter undervisningens ophør 1981 benyttes som menighedshus. I menighedens første tid var der undervisning i det hus i Dronningensgade 52, hvor man fra 1721 tillige afholdt gudstjeneste.¹³ Hvornår man opførte en skolebygning på den nuværende grund synes ikke oplyst; men 1747 registreredes grunden som værende 'udlagt til et skolehus for de reformerte'.¹⁴ Kernen i den nuværende bygning er imidlertid en skole, som 1821 på initiativ af præsten Charles Rieu opførtes med midler, indsamlet hos reformerte menigheder i en række europæiske lande.¹⁵ Denne skolebygning, hvis vestre gavl vender mod gaden, er et 12 fags grundmuret hus med halvvalmet, teglhængt tag. Murene af gule flensborgsten hviler på granitsokkel og står kalket med gult og hvidt (gesimser og lisener), svarende til kirkens farveholdning. Foruden norddøren, som giver

adgang til en korridor på tværs af bygningens længdeakse, må der oprindeligt have været en indgang fra gaden mellem gavlens to ørelisener. En indskrifttavle af rødlig Neksøsandsten (jf. fig. 5) er bevaret herover med følgende tekst i sortmalede, fordybede versaler: »L'amour de Dieu l'a désiré. La prière l'a obtenu. Au nom de Christ les frères les plus éloignés ont répondu à leur frères. A Dieu seul soit la gloire!« (Kærligheden til Gud har ønsket det. Bønnen har opnået det. I Kristi navn har de fjerneste brødre svaret deres brødre. Gud alene æren!).

Ved skolens østre gavl var 1867 tilføjet et lille *†brændselshus*, som var bygget af grundmur og bindingsværk (jf. fig. 42).¹⁶ 1886 blev tilbygningen forlænget og sammenbygget med et *ligkapel* (fig. 42), hvis østre tredjedel er udskilt som materialrum.¹⁷ Selve ligkapellet fik fløjddøre mod kirkegården og vinduer i nord, mens redskabsrummets dør anbragtes i østgavlen. Indvendig opsattes et tøndeformet gipset bræddeloft, og gulvet udstøbtes med beton.

Dette arrangement ændredes atter 1900,¹⁸ da brændselshuset blev nedrevet og erstattet med en forlængelse af den grundmurede skolebygning i dennes fulde bredde og af tilsvarende udformning. Efter skolens lukning 1981 indledtes første etape af en istandsættelse med renovering af vestgavlen mod gaden.¹⁹ Mod Dronningensgade lukkes skolegården af en nyere, gulkalket mur, hængt med udadvendte vingetegl. Nærmest skolebygningen afløses den af en køreport mellem murede piller og en fladbuet fodgængerlåde; begge lukket af hvidmalede bræddefløje.²⁰

Over for skolen, i Dronningensgade 68, ligger den tidligere *Reformert præstegård* (fig. 6), en smuk, gulkalket empirebygning med to dybere sidefløje, som 1972 blev solgt til privat beboelse. Huset er opført o. 1800 i pastor Jean Marc Dalgas' embedsperiode (1782-1811) for indsamlede midler. Den oprindelige *†præstegård* var en bygning, købt 1734 af en kavaleriløjtnant Carstens; den ombyggedes 1752 i bindingsværk under pastor Hollard formedelst 500 rdlr., skænket af Frederik V.²¹

Fig. 5. Den tidligere skoles vestgavl mod Dronningensgade (s. 502). Foto Hugo Johannsen 2006. — The west gable of the former school towards Dronningensgade.

Fig. 6. Den tidligere præstegårds østre façade mod Dronningensgade (s. 503). Foto Hugo Johannsen 2006. – *The east facade of the former manse towards Dronningensgade.*

Fig. 7. Ydre set fra sydøst. Foto Hugo Matthiessen 1914. – Exterior viewed from the south east.

BYGNING

Den 1735–36 opførte kirke, som har bemærkelsesværdige arkitektoniske kvaliteter, er en enkel rektangulær bygning med højt afvalmet tag. Hovedindgangen var oprindelig anbragt i den vestre langside mod Dronningensgade, mens adgangen til prædikestolen i den modsatte ende af denne tværakse skete fra en $\dagger$ sakristiudbygning mod øst. Ved en restaurering 1851–52 efter Treårskrigen, da kirken benyttedes som ammunitionsdepot og lazaret, ændredes kirkens liturgiske akse, idet hovedindgangen blev forlagt til den nordre gavl, mens prædikestolen opsattes ved sydgavlen samtidig med sløjfning af sakristiet. 1936, i 200-året for kirkens indvielse, genopsattes den oprindelige portalindfatning på sin gamle plads; dog uden ændringer i rummets eksisterende disposition.

Kirken, som måler ca. 21,5×11,3 m, er opført af store røde sten, lagt i krydsskifte over en sokkel af rødlig granit. Facaderne artikuleres af firkantede

blændinger, hvis størrelse og antal varieres i pagt med bygningens disposition. Rigest er den oprindelige indgangsfacade mod vest, hvor portalen flankeres af tregrupper, af hvilke midterblændingen er størst og omfatter et vindue. På den modsatte langside ses sporene efter det nedrevne sakristi, som har været flankeret af enkeltblændinger, hver med et vindue. Sydgavlen har kun én blænding, nu med to vinduer; men oprindelig kun ét i midten. Nordgavlens to blændinger, hvis bredde er reduceret lidt af hensyn til den nuværende indgangsportal, har tilsyneladende oprindelig været vinduesløse, bortset fra en firpasformet glug i midterpartiet. Samtlige facader afsluttes med en gesims, bestående af vulst mellem trinvis udkragede platter.

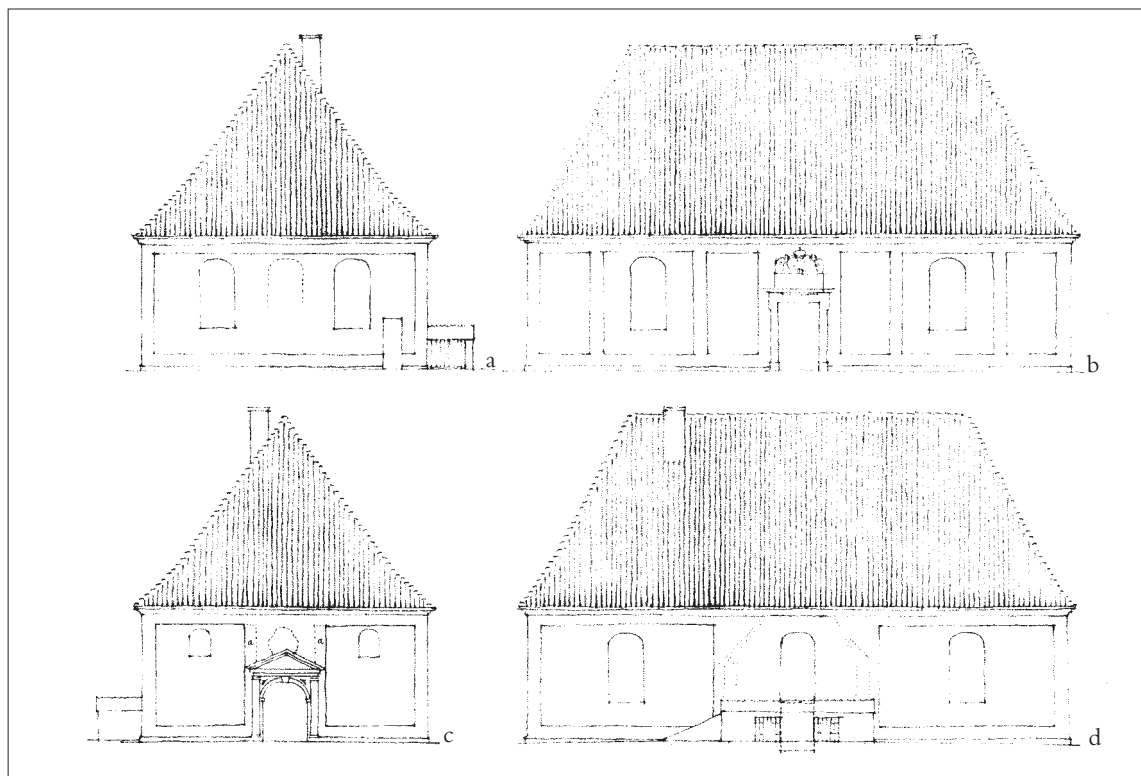
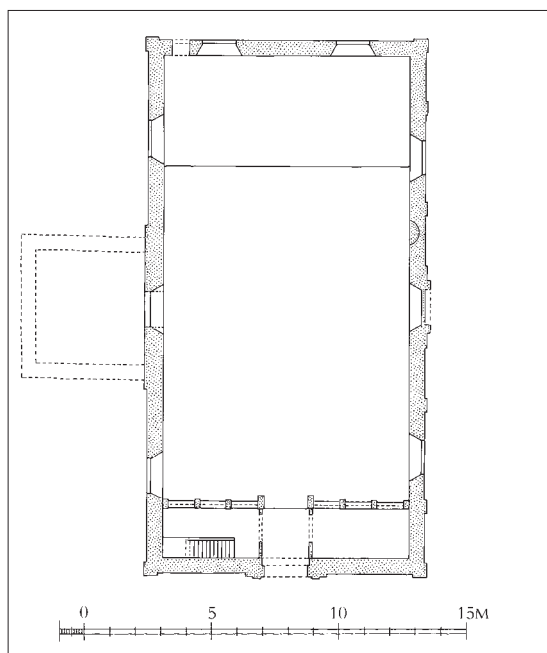

Fig. 8 a-d. Kirkens facader med stiplede angivelse af spor i murværket efter afrensning af ældre pudslag 1981. a. Sydside. b. Vestside. c. Nordside. d. Østside. Skitseopmålinger ved Erik Haubo Christensen (Erik Einar Holms tegnestue, Eskjær Hovedgård). 1:300. – *Facades of the church with broken lines showing traces in the masonry of the cleaning of older plaster layers in 1981. a. South side. b. West side. c. North side. d. East side.*

Facaderne har utvivlsomt altid stået kalkede okkergule og hvide (blændinger og gesims). På langsiderne ses loftsbjælkernes ankerskud, hvis øvre del skjules af gesimsen. Det høje valmtag havde oprindeligt små *†kviste* (jf. s. 273 f. med fig. 1 og 2), som antagelig er forsvundet i forbindelse med en fornyelse af tagbeklædningen.

Døre. Den oprindelige *hovedportal* (fig. 10) midt i vestfacaden blev fjernet ved restaureringen 1851-52, henlagt i et materialskur og atter opsat 1936 (arkitekt H. Zachariassen, Fredericia) i anledning af kirkens 200-års jubilæum;²² den er senest restaureret år 2000 (stenkonservator Leif Vogensen). Den nu blændede døråbning indrammes af en rigt profileret sandstensramme, hvis

Fig. 9. Grundplan. 1:300. Syd opad. Tegnet 2006 af MN efter J. Jespersen 1919, suppleret af HJ 2006. – *Ground plan. South up.*

‘ører’ forkrøppet bøjer sig om de øvre hjørner, mens den ved soklen udgår fra en bosseformet kvader. Over portalen er indsat to sandstenstavler (fig. 11), af hvilke den underste bærer en indskrift i reliefversaler, mens den øverste viser kongeparrets spejlmonogram i en kartouche, flankeret af to vildmænd samt med elefantordenen forneden og en krone foroven. Indskriften lyder:

»Sacrvm hoc aedificvm
immortale
avgvstissimorvm Dan(iae) et Norv(egiae)principvm
Christiani VI
et
Sophiae Magdalenae
beneficvm
immortal(i) Deo commendat
popvlvs ecclesiae reform(atae) Gall(icae).
Anno MDCCXXXV«

(Denne hellige bygning, en udødelig velger-
ning af deres majestæter Christian VI og Sophie

Fig. 11. Bygningstavler over den oprindelige hovedportal 1735-36, jf. fig. 10 (s. 507). Foto HW 2005. – Construction plaques above the original main door, 1735-36, cf. fig. 10.

Fig. 10. Vestsidens oprindelige hovedportal 1735-36, genopstillet 1935-36 (s. 506). Foto HW 2005. – Original main door of the west side, 1735-36, restored 1935-36.

Magdalene af Danmark og Norge, befales den udødelige Gud af den fransk-reformerte kirkes menighed. År 1735). Indskriften fremhæves med forgyldning på blå grund i de forsænkede felter. Til topstykkets kartouche og krone er anvendt blåt, rødt og guld, mens der til vildmændenes lændeklæder og kranse er benyttet grøn farve, til hår, skæg og køller brunt.²³

Den nuværende hovedportal i nordgavlen (se ndf.) stammer fra restaureringen 1851-52. Den har formentlig afløst en mindre *†sidedør*(?), jf. *†vinduesglug* (se ndf.).

Kirkens *vinduer* er kurvehanksbuede med smigede vanger mod det indre; men antal og fordeling svarer kun på vestsiden til de oprindelige forhold. Sydgavlens to vinduer og det midterste i øst er indsat 1851-52, mens de to små højtsiddende i nord er fra 1900-tallets første del. I syd var der indtil 1851-52 kun ét vindue i midten af blændingen (sml. fig. 8a), og østsidens midtervindue samt et tilsvarende i vestre langside (blændet ved genopsætningen af portalen 1936) stammer også fra 1851-52. Nordgavlen har som nævnt oprindelig haft en højtsiddende, firpasformet *†glug* (fig. 12), påvist ved facadernes istandsættelse 1981-82. Dens plads, sammenholdt med facadens

Fig. 12. Nordportal 1851-52 med spor efter oprindeligt firpasformet $\dagger$ vindue ovenover, jf. fig. 8c (s. 507). Foto Erik Einar Holm 1981 i Lokalhistorisk Arkiv. – North door 1851-52 with traces of original quatrefoil $\dagger$ window above, cf. fig. 8c.

komposition, skyldes antagelig tilstedeværelsen af en sidedør, som senest forsvandt med etableringen af den nuværende hovedindgang. Gluggen blev senere afløst af en mindre firkantet, som ses på ældre fotografier (jf. fig. 4, 17).

Kirkens *indre* udgøres fortsat af en enkel sal med fladt, gipset loft, om end karakteren er væsentlig ændret ved den liturgiske omdisponering 1851-52. Det nuværende orgelpulpitur i rummets nordende, har haft en forgænger, et $\dagger$ galleri, som opsattes 1784 af 'Hartwig' samtidig med anskaffelsen af et orgel ($\dagger$ nr. 1).⁴ Hvorvidt dette var kirkens første pulpitur vides ikke, men nordgavlens disposition med højsiddende glug over en formodet sidedør antyder, at et pulpitur har været forudset ved kirkens opførelse.

Hvorvidt det 1851-52 nedbrudte $\dagger$ sakristi opførtes samtidig med kirken, fremgår ikke af kil-

derne, men østsidens udformning sandsynliggør det. Det er tidligst dokumenteret på Fredericiakortet 1768 (jf. s. 279, fig. 6), og sporene i murværket (jf. fig. 8d) viser, at murkronen på den ca. 5,5 m brede udbygning sad ca. 1,8 m under kirkens gesims, mens kippen af sadeltaget skar sig ind i hovedbygningens tag. Ved restaureringen 1981-82 sås under det nuværende vindue vangerne af en dør (fig. 13), der kan have tjent som opgang til prædikestolen. I modsætning til en planlagt sakristiudbygning ved Reformert Kirke i København har tilbygningen ikke omfattet sidedøre til lukkede stole.²⁴

Sammenfatning. Den reformerte menigheds kirke fremtræder som en mere beskeden udgave af Reformert Kirke i København, der netop o. 1730 var under genopbygning efter byens brand 1728.²⁵ I begge tilfælde er der tale om en kirkesal, hvis liturgiske hovedakse er tværvendt i forhold til den rektangulære bygning. Typen kendes bl.a. fra reformerte kirker i Holland og går i sidste instans tilbage til de franske huguenotters templer.²⁶ Hensigten med at anbringe prædikestolen midt på kirkerummets ene langside vis-a-vis indgangsfacaden har været at skabe de bedste muligheder for, at alle skulle kunne høre og se præsten på prædikestolen i overensstemmelse med den reformerte liturgi. Facadernes disposition tyder

Fig. 13. Østfacade med spor efter $\dagger$ dør mellem kirken og $\dagger$ sakristi (s. 508). Foto Erik Einar Holm 1981 i Lokalhistorisk Arkiv. – East facade with traces of $\dagger$ door between the church and $\dagger$ sacristy.

Fig. 14. Indre set mod syd. Foto 1896 i privateje. – *Interior viewed towards the south.*

som beskrevet på, at et orgelpulpitur har været forudset langs nordvæggen.

Den drivende kraft bag kirkens opførelse var som nævnt præsten Jacques Bovet. Det vides derimod ikke, hvem der havde ansvaret for den tegning til kirkebygningen, som kancelliet havde modtaget fra menigheden, og som fem dage efter grundstensnedlæggelsen 2. juni 1735 affødte en henvendelse til magistraten med forespørgsel om, hvorvidt der på byens 'danske og tyske kirker' fandtes noget spir eller tårn, og om magistraten eller fæstningens kommandant, i fald dette ikke var tilfældet, havde noget at indvende herimod.²⁷ Af en efterfølgende skrivelse til magistraten, dateret 7. sept., fremgår, at kongen 1. juli havde approberet tegningerne; dog med den klausul, at der ikke måtte sættes noget spir eller tårn på kirken. Denne beslutning skulle stå ved magt, uanset at menigheden havde ansøgt om i stedet herfor at

måtte give kirken en slags »plat rundt Taarn eller Coupel«.²⁸ Grunden til afvisningen må vel først og fremmest søges i et ønske om ikke at give de to nævnte kirker 'upassende' konkurrence, snarere end i militære hensyn.²⁹

Selve den omstændighed, at tegningen omfattede et spir eller tagrytter understreger yderligere slægtskabet med de reformerte menigheders kirke i hovedstaden. Projektet kan således muligvis være tegnet af en københavnsk bygmester og konciperet i samråd med den reformerte søstermenighed eller formidlet af kongen, som gav kommandanten, generallojtnant von Staffeldt, ordre til at foretage grundstensnedlæggelsen og tillige var byggeriets største enkelte bidragyder. Udformningen af hovedportalens sandstensindfatning peger ligeledes mod hovedstaden, hvor nært beslægtede former bl.a. kendes fra Garnisons Kirke.³⁰

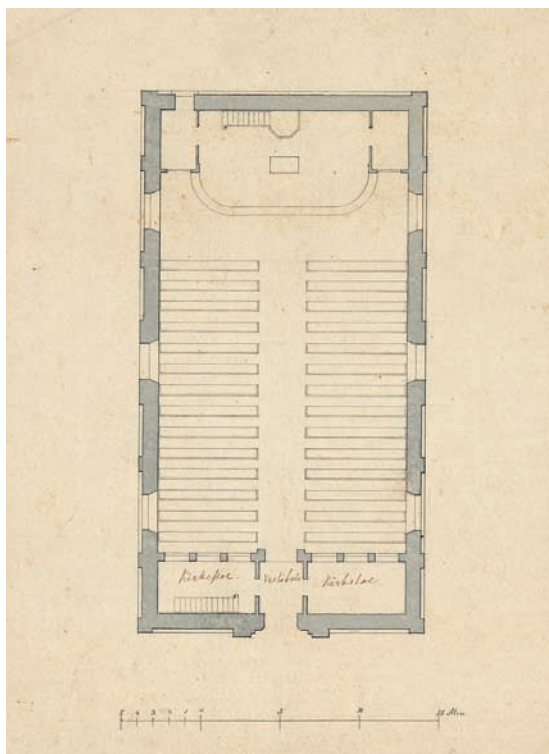

Fig. 15. Grundplan. 1:300. Usigneret og udateret forslag til restaurering ved J. D. Herholdt 1851 (s. 510). – *Ground plan. 1:300. Unsigned, undated proposal for restoration by J.D. Herholdt, 1851.*

Sandstenstavlerne herover virker derimod anderledes rustikke og kan tænkes at være udført af lokale håndværkere, der også må have haft ansvaret for selve byggeriet. Ingen navne er imidlertid fremdraget, kun nævnes i menighedens forhandlingsprotokol, at en Rasmus Høgh havde leveret murstenene.³¹

OMBYGNINGEN 1851-52

Efter Treårskrigen, da kirken havde lidt overlast ved benyttelsen som ammunitionsdepot og lazaret, iværksattes 1851-52 en istandsættelse, som imidlertid fik karakter af en ombygning. Præsten, J. V. W. Stahl Schmidt, engagerede hertil sin svoger, arkitekt J. D. Herholdt, som udarbejdede en række tegninger, af hvilke kun én synes bevaret (fig. 15). Det fremgår heraf og af bevarede breve fra Herholdt, at projektet måtte ændres undervejs, og at menigheden ikke altid var til

sinds at følge arkitektens ideer.³² På en første tegning, omtalt 4. maj 1851, foreslog Herholdt opførelsen af to små udbygninger, af hvilke den nordre skulle rumme orglet og åbne sig mod kirkerummet via en stor rundbuet arkade (jf. fig. 40), mens en vestre ville danne en »lille Vestibule eller Entré«.

Den bevarede tegning (fig. 15) viser, at dette første forslag snart blev forkastet. De to udbygninger bortfaldt, og i stedet foresloges tilmuring af hovedindgangen i vestre langside og nedrivning af østsidens sakristi til fordel for en indgang i nordgavlen, inden for hvilket et nyt, muret orgelpulpitur skulle opføres. Ændringen af den liturgiske hovedakse, som måske allerede indgik i det første forslag, var en forvanskning af kirkens særpræg og tænktes yderligere fulgt op med en ommuring af østsiden, så takten i de to langsiders blændinger og vinduer kunne fremtræde identiske og understrege en symmetrisk opbygning omkring den nye længdeakse.

Fig. 16. Hovedportal 1852 i nordgavlen (s. 511). Foto Hugo Johannsen 2006. – *Main door, 1852, in the north gable.*

Fig. 17. Ydre set fra nordøst kort tid efter istandsættelsen 1851-52. Foto i Lokalhistorisk Arkiv. – Exterior viewed from the north east shortly after the restoration of 1851-52.

Hovedprincipperne i dette forslag dannede udgangspunkt for en forespørgsel af 20. nov. til byens murer mestre angående omkostningerne ved følgende ændringer i henhold til fremlagte tegninger: 1) 'Ydre gavl'. 2) 'Orgelkoret'. 3) Nedtagning af stenene omkring og over hovedindgangen og indmuring af disse i nordre gavl, hvor indgangen skal være. 4) Indmuring af to vinduer, hhv. på hovedindgangens og våbenhusets (d.e. sakristiet) plads. 5) Prisen på en kvadratalen væg og loft. To murer mestre, J. Herman og Hvilsted, afgav omtrent enslydende tilbud i december, hvorefter arbejdet kunne gennemføres det følgende år.

Genanbringelsen af den oprindelige portalindfatning omkring den nye nordre indgang, blev imidlertid opgivet til fordel for den nuværende *hovedportal* (fig. 16, 45). Den kurvehanksbuede

dør indrammes af kannelerede, toskanske pilastre, som bærer en rigt profileret trekantfronton. Materialet er antagelig sandsten; men portalen dækkes af et kornet pudslag, som ikke tillader nærmere undersøgelse. I frisen er malet følgende indskrift med sorte versaler: »Mon âme ne cesse de convoiter grandement et mesme défaut après les parvis de l'Eternel. Ps. 84,2« (Af længsel efter Herrens forgårde vansmægted min sjæl, nu jubler mit hjerte og kød for den levende Gud! Sl. 84,3). – En firkantet *præstedør* tæt ved sydgavlens østhjørne er indsat samtidig hermed som følge af nedbrydningen af østsidens sakristi med dets adgang til kirken (s. 508).

Den planlagte harmonisering af langsidernes blændinger og vinduestakt blev ikke gennemført, idet man nøjedes med at indsætte nye vinduer

Fig. 18. Indre set mod nord. Foto 1901 ved embedet. – *Interior viewed towards the north.*

på den tidligere hovedindgangs og på sakristiets plads. Til gengæld åbnede man i modstrid med projektet to vinduer i sydgavlen, hvor prædike-stolens nye placering blandede det oprindelige – en disposition, som ifølge Herholdt ville virke »forstyrrende og adspredende».³³

Den væsentligste fornyelse af interiøret bestod foruden ændringen af adgangsforholdene, belysningen og den liturgiske akse af opførelsen af et muret *orgelpulpitur* (fig. 18), hvis underetage omfatter et vindfang (»vestibule») inden for den nye norddør. Forstuen flankeres af to *lukkede stole*, af hvilke den østre rummer trappen til selve galleriet. Facadens nedre del udgøres af otte piller, der omkring døren er fremhævet med kannelering, jf. portalen (fig. 16), mens brystværnet artikuleres af blændinger.

Det gipsede loft og de pudsede vægge fornyedes, og sidstnævnte fik en bemaling med lim-

farve, helst en »rødlig italiensk Jordfarve«, som ifølge arkitekten ville »bidrage overordentlig til at give Kirken et hyggeligt og lunt Udseende« og således forhåbentlig overvinde »gammel Vane og Fordom« hos menigheden.³⁴ Farven blev efter alt at dømme lysnet i forhold til den fremsendte prøve (jf. fig. 14).³⁵

NYERE ISTANDSÆTTELSE

1901 blev kirken istandsat med nye vinduer og fornyelse af den indvendige bemaling (jf. fig. 18 og 19). 1919, i 200-året for menighedens grundlæggelse, opførtes ved østre langside en *thalvkælder* (arkitekt J. Jespersen, Fredericia) i forbindelse med etablering af nyt varmeanlæg. Ved det næstfølgende jubilæum, 1936, 200-året for indvielsen, genopsattes den oprindelige hovedportal på vestsiden (arkitekt H. Zachariassen, Fredericia),

Fig. 19. Indre set mod syd. Foto 1901 ved embedet. – *Interior viewed towards the south.*

hvorved det sekundære vindue blændedes og nu kun fremtræder som en indvendig niche. 1949 blev taget fornyet med glaserede blå vingetegl, og 1982-83 blev kirkens udvendige mure befriet for en uhensigtsmæssig murbehandling (Kenitex) og nykalket efter en grundig murer-mæssig istandsættelse (Erik Einar Holms Tegnesteue, Eskjær Hovedgård).

Gulve. I midtergangen og i koret, som er hævet med et trin (træ), er lagt gule, ottekantede fliser, vekslende med små sorte kvadratiske (Dittmer Rennberg); i stolene er der bræddegulv og gule sten på fladen under bænke. Stenmaterialet, der flere gange er omlagt og suppleret (senest efter forslag ved Erik Einar Holms Tegnesteue 1997), går formentlig tilbage til Herholdts istandsættelse 1851-52.

Vinduer. Vinduesrammerne af jern med blyindfattede ruder stammer antagelig fra 1901, da de

småsprossede $\dagger$ trærammer, som Herholdt var så kritisk overfor, omsider synes udskiftet (sml. fig. 14 og 17).³⁶ Nordfacadens to kurvehanksbuede vinduer med jernstel, som belyser orgelpulpituret er antagelig indsat kort tid efter istandsættelsen 1901.

Tagværk og tagbeklædning. Kirkens høje, let opskalkede valmtag bæres af et tagværk af fyr med to lag hanebånd, krydsbånd samt korte spærstivere, tilføjet 1981-82. Et hængeværk med kraftig drager er indbygget i længdeaksen som ophæng for loftsbjælkerne, og for at modvirke udskridning er spærrene fastholdt til loftsbjælkerne med fladjern (fig. 43). De blåglaserede vingetegl, som allerede fremhævedes af Wilse 1767, er senest istandsat 2006.

Lys og varme. $\dagger$ Gasbelysning synes indlagt o. 1890, men er i 1900-tallets første fjerdedel afløst af elektrisk. I 1880'erne fik kirken sin første

Fig. 20. Jean Calvin. Glasmaleri 1901 indsat i sydsidens østre vindue og skænket af C. Spindler (s. 514). Foto HW 2005. – *John Calvin. Stained glass, 1901, in east window of the south side, donated by C. Spindler.*

opvarmning ved opstilling af to $\ddagger$ kakkelovne i nicher i langvæggene (jf. fig. 14).³⁷ I forbindelse med jubilæet 1919 installeredes et varmlufts-anlæg (arkitekt J. Jespersen, Fredericia) med en $\ddagger$ halvkælder ved østre langsides midterfag (jf. fig. 8a og d); 1962 fik kirken centralvarme (oliefyr) med radiatorer, men 1981 fjernedes halvkælder-
ren efter tilslutning til fjernvarme.

Kirken står i dag præget af ændringerne 1851-52; dog minder den 1935-36 genopsatte hovedportal om den oprindelige, tværaksiale disposition. Interiøret fremtræder siden 1955 lyst med gullige vægflader, som brydes af hvidtede vinduesnicher, prydet af grålig rankedekoration, mens overgangen til loftet markeres af en malet muslingeskalsbort – dekorative elementer, som går tilbage til fornyelsen 1919.

Glasmalerier. I forbindelse med indsættelsen af vinduernes nye jernrammer 1901 blev sydvæggens to vinduer udmærket med glasmalerier, forestillende Jean Calvin (fig. 20) mod øst og Ulrich Zwingli mod vest. Ifølge indskrifter foroven i maleriet af Calvin er de »Skænket af Fabrikant C. Spindler«. Giveren, der senere indvalgte i forstanderskabet, var også engageret i en række af glasmalerierne til Trinitatis Kirke (s. 304 f.).

Fig. 21. Indre set mod syd. Foto HW 2005. – *Interior viewed towards the south.*

INVENTAR

Kirkerummet har i vid udstrækning fået sin *indretning* ved restaureringen 1851-52, da det blev 'vendt', således at prædikestol og nadverbord, der hidtil havde stået midt for langvæggen i øst, fik sin nuværende plads i syd. Mindre istandsættelser af inventaret er sket 1901 samt i forbindelse med menighedens jubilæer 1919 og 1936; endvidere i 1955, 1992, 1998 og 2000.

Nadverbordet, fra 1969, er af blank, lys eg, 200×80 cm, 86 cm højt, en gave fra Fredericia by i anledning af 250-året for menighedens ankomst. Den tilhørende prædikestol er opsat imod sydvæggen bag alterbordet (jf. ndf.). Ældre *†nadverbord* ses fig. 14, 19. Som et stort rygstykke over prædikestolen var der indtil 1955 opsat et *†vægpanel* fra 1851-52 i portalform med rødmalet forhæng (jf. fig. 19), herefter et *†malteserkors*.

Det righoldige *altersølv* udgøres dels af en række ærværdige *★stykker*, der nu opbevares i Fredericia Museum (fig. 22), dels af et ibrugværende enklere *altersølv*.³⁸

Der bruges ikke kalk, kun særkalke og en oval *disk* af sølv, der er udført af Niels Jensen Theilgaard, Fredericia (virksom 1765-1802). Det glatte fad har under bunden indprykket en svært læselig vægtangivelse: »K... og ... 22 lod ½ q«, og her ses tillige guldsmedens stempel (Bøje nr. 6509). Fadet hører egentlig til nedennævnte *★altersæt* nr. 2 og må som dettes kalk være fra 1767. Kirkens *alterkande* er fra o. 1880, af pletsølv, 31 cm høj, korpus med musicerende putti.

I Fredericia Museum findes to *★altersæt* (fig. 22). *★1*) 1736, med to kalke, udført af Hendrich Bötticker i Ribe som gaver dels fra apoteker L.

Fig. 22. *Altersølv (s. 515-16). De to store kalke og disken er udført 1736 af Hendrich Bötticker i Ribe som gaver fra apoteker L. Osterman, Ribe, og J. H. Huguetan, baron d'Odyk og greve af Gyldensten. Den mindre kalk og alterkanden er udført 1765 af Jens Nielsen Theilgaard, Fredericia. En pind er til udmåling af nadverbrødet. I Fredericia Museum. Foto AM 2006. – *Altar plate. The two large chalices and the paten were made in 1736 by Hendrich Bötticker in Ribe as gifts from the apothecary L. Osterman, Ribe, and J.H. Huguetan, Baron d'Odyk and Count Gyldensten. The smaller chalice and the altar jug were made in 1765 by Jens Nielsen Theilgaard, Fredericia. Stick for measuring the Communion bread.

Osterman, Ribe (den ene kalk og disken) dels fra Jean-Henri Huguetan, baron d'Odyk og greve af Gyldensten. *Kalkene* er ens, 17 cm høje. Den seksstungede fod er drevet stejlt op imod et seksstungede skaft, og knoppen er seksstunget med mellemfaldende rudebosses. Bægeret er halvkugleformet med en graveret linje under den udsvajede rand. På standpladen ses de gentagne stempler (Bøje nr. 6787). *Disken*, tværmål 15,5 cm, er glat med samme stempler (på fanens underside) som kalkene. Til disken hører en *målepind*, firsidet, 8 cm lang, der endnu frem til 1975 blev brugt ved udskæring af nadverbrødet (jf. fig. 22).

Altersølvet tilkom derved, at Apoteker L. Ostermann 1736 havde indsamlet en lille sum til kolonien, hvorefter han gav 'en sølvkalk og en sølv-tallerken'. Menigheden besluttede ikke at gøre brug heraf, før endnu en kalk var kommet til

veje, hvilket skete med Huguetans supplerende gave samme år.³⁹ Altersølvet blev istandsat 1864 af guldsmed N. P. Jørgensen, Fredericia.³⁸

*2) (Fig. 22), 1767, udført af Niels Jensen Theilgaard, Fredericia. *Kalken*, 13 cm høj, har cirkulær fod, cylinderskaft, linseformet knop med midtdeling og halvkuglebæger. På foden er prikgraveret »RK 1767« (vel for 'Reformert Kirke'), og på fodpladen ses guldsmedens stempel (Bøje nr. 6509). Den tilhørende *disk* bruges endnu i kirken (jf. ovf.).

En *alterkande* (fig. 22) er udført af Niels Jensen Theilgaard, Fredericia, formentlig 1767 som hans ovennævnte kalk. Kanden er kun 11 cm høj, foden cirkulær og det korte skaft konkavt. Korpus har ovalt tværsnit, lang hældetud, og en spinkel svajet hank. Under bunden ses guldsmedens stempel (Bøje nr. 6509).

Alterstager. 1) Vel fra 1851-52, af messing med hver fire arme, 47,5 cm høje. De klassicistiske stager er svenske, mærket »Skultuna 1611 no. 19«. 2) 1920, trestager af sølvplet, 47 cm høje, skænket af bager Oskar Honoré. 3) 1963, af sølvplet, 29 cm høje, en gave fra sølvvarefabrikant Viggo Pedersen i anledning af pastor H. A. Aillauds 25 års jubilæum. Stagerne er leveret af Chr. Jensens Sølvvarefabrik, Fredericia. 4) 1969, træstager til daglig brug, skænket af Kaj Møller.

En (†)*alterskranke*, 1851-52, er siden 1998 ude af brug og henlagt på skolens loft. Den var tresidet med rundede hjørner, drejede balustre og hvid bemaling (jf. fig. 14, 15, 19).

To **knæleskamler* (fig. 24) fra 1851-52, 45×29 cm, 25 cm høje, er af fyr med beklædning af rødt fløjl. Midt på oversiden danner guldagramaner et lille kors, og knælefladen kantes af frynser. An-

Fig. 24. **Knæleskammel*, 1851-52 (s. 517). I Fredericia Museum. Foto AM 2006. – **Prie-dieu*, 1851-52.

vendt indtil 1969. Siden 1983 i Fredericia Museum (inv.nr. 1983-114).

En *læsepult* (fig. 23) er formentlig fra o. 1825. Den er af fyrretræ, 126 cm høj, med firfod, affaset skaft og et skråstillet pultbræt, der kan sættes op og ned. Egetræsmalet.

En *døbefont* bruges ikke. *Dåbsfadet*, der ved dåbs-handlingen stilles på nadverbordet, er fra 1919, af tin, tværmål 50 cm, med skønvirkeblomster på fanen og i bunden versalerne: »Matth. xxviii 19«. Fadet er stemplet »HB 1919« for Mogens Ballin og Peter Hertz. *Dåbskanden* er af samme arbejde, 31 cm høj, med opadvoksende korpus og hank. Forneden læses versalindskriften: »Ab ecclesiis reformatis Hafniae Stockholmiaeque 1719-1919« (Fra de reformerte kirker i København og Stockholm 1719-1919). Stempel som dåbsfadets.

Prædikestolen er udført 1852 af snedkermester N. Nielsen, Fredericia, efter tegning af J. D. Herholdt.⁴⁰ Den står på et podium op imod sydvæggen med nadverbordet foran sig. Den er arkitektonisk opbygget med fire fag, der har profilkantede spejlfyldinger med kantende pilastre. Postamentet danner en hulkant, og frisen har profilerede fremspring over pilastrene. Underbaldakinen er svajet og hviler på en firsidet halvpille. Opgangen udgøres af en trappe fra øst med balustergelænder og mægler i renæssanceformer. Bemalingen fra 1955 har som grundfarve en gråhvid, felterne står mørkere grå, og siraterne i øvrigt er fremhævet med en klar blå. Prædikestolens gesims har som noget usædvanligt bevaret en *beklædning* fra 1800-tallet af blåt fløjl med sølvfrynser.

Fig. 23. *Læsepult*, formentlig o. 1825 (s. 517). Foto HW 2005. – *Lectern*, probably c. 1825.

Indretningsplanen 1851 viser prædikestolen med opgang fra øst (fig. 15). Og fotografier af kirkens indre 1896 og 1901 (fig. 14, 19) viser prædikestolen med et tilhørende *†*panel imod væggen bagved (jf. ovf.). Den havde da marmorerede pilastre og malede mauresker i felterne.

Stolestaderne er udført 1852 i fyrretræ af snedkermestrene Bie og Dufresne efter tegning af J. D. Herholdt.⁴¹ De har lodrette fyldingsryglæn og plankegavle, der nu afsluttes med et noget trykket ovalt topornament. Staderne er gråmalede med blå puder. Oprindeligt var gavlene en del højere og havde en øvre udsvejfning i form af en bladpalmet (jf. fig. 14, 18, 19). Da det generede pastor Aillaud, at mændene hængte deres hatte på disse gavltoppe, lod han dem 1955 save af i højde med stoleryggene. To gavltoppe opbevares nu i skolebygningen, mens *to* andre er i Fredericia Museum (inv.nr. 5493).⁴²

Foran staderne er der langs væggene *bænke* til *præstefamilien* (i vest) og *forstanderskabet*, der er ud-

ført 1852 af snedkermester N. Nielsen efter tegning af J. D. Herholdt.⁴⁰ De har fyldingsryglæn og foranstående pult med halvbalustre. Bænkene er gråmalede lige som to tilstødende *lukkede stole* i hjørnerne ved nadverbordets sider (jf. fig. 19, 21). De er ens og udgør 2×1 fag, der deles af pilastre. Panelet er oventil åbent med forhæng og gardiner, mens det nedentil udgøres af to spejlfyldninger i hvert fag. Det østre rum har adgang ad en dør fra kirkegården og har øjensynligt tjent som *præstestol*. Om to *lukkede stole* under orgelpulpituret se s. 512.

To *løse stole* (fig. 28) er fra o. 1875, 92 cm høje, af egetræ med balusterben og en fortil buet sarg. Bagben og ryg er svajede, betrækket af rødt plys. Yderligere seks nye bryllupsstole (Nanna Ditzel) anvendes tillige af præsten.

Kister. 1) (Fig. 25) 1729, en 'pengekiste' af fyrretræ, 67×41 cm, 27 cm høj. Låget har en spejlfyldning, og kisten er sikret med jernbånd og tre låse, samt en bevaret nøgle. Bønneformede bæ-

Fig. 25. Kiste nr. 1, en »pengekiste« til kirkebyggeriet med årstallet »1729« (s. 518). Foto HW 2005. – Chest no. 1, a 'money chest' for the construction of the church with the date '1729'.

Fig. 26-27. 26. *Kiste nr. 2, »Kirkens kiste« med årstallet »1772« (s. 519). I Fredericia Museum. Foto AM 2006. 27. *Pengebøsse, o. 1750 (s. 519). I Fredericia Museum. Foto AM 2006. – 26. *Chest no. 2, 'The Church Chest' with the date '1772'. 27. *Alms box ca. 1750.

hanke og en slidt, rødlig bemaling med svært læselige indskrifter. På forsiden læses med oprindelig, hvid kursivskrift: »Casse des Capitaux 1729« (pengekiste 1729). På låget med nyere skrift: »... H M(e)n(ig)h(e)d... Fredericia«. Øjensynligt er der tale om de reformertes gamle pengekiste fra tiden før kirken blev bygget.

*2) (Fig. 26) Vistnok 1772, 'kirkens kiste', af fyrretræ, 41×31 cm, 16,6 cm høj. Låget har en ophøjet profilfyldning, hvis spejl har konkavt afskårne hjørner. Fortil findes der to gamle jernlåse, den ene med bevaret låseblik. I låget er indskåret tre pengeslidser, der næppe kan være oprindelige, da kistens indre danner et udelt rum. Slidt, oprindelig staffering med blågrå grundfarve og røde profiler. På låget spores ulæselig indskrift med sort skriveskrift; på forsiden læses med vanskelighed en indskrift med hvidt på mangelfuldt fransk: »Kes de l e[gl]liese/ [1]772« (Kirkens kiste 1772). Kisten må fra første færd have tjent opbevaring af midlerne til bygningen. Først på et senere tidspunkt må man med de indskårne pengetragte have villet indrette den til egentlig indsamling. I Fredericia Museum (inv.nr. 1786).

*Pengebøsse (fig. 27), o. 1750, af messing, 15 cm høj, konisk med hvælvet låg, bøjlehanke og en sidelåge, der har et forsænket felt med tungekant.

Lågen har et sekundært overfaldslukke af jern. Rester af sort bemaling, lidt forgyldning i feltet og indskrift: »Pour les pauver« (sic) (Til de fattige). I Fredericia Museum (inv.nr. 1336).

Indsamlingsfæde af tin. 1) 1700-tallet, tværmål 21,5 cm, bulet og med en cirkel i bunden. På undersiden stemplet med »GM« og tre stempler for engelsk tin. 2) 1700-tallet, tværmål 22 cm, bulet og revnet.

Fig. 28. To løse stole fra o. 1875 (s. 518). Foto AM 2006. – Two loose chairs from c. 1875.

Fig. 29. *Fløjdøre 1851-52 (s. 520). I Fredericia Museum. Foto AM 2006 – *Double door 1851-52.

*Dørfloje (fig. 29), 1851-52, fra kirkens samtidige nordindgang. Flojene, antagelig efter tegning af J. D. Herholdt, er af fyr i klassicistisk stil, fladrundbuede, 225×144 cm, og mødes i et anslag,

der har form af en kanneleret pilaster. To øvre højfyldinger har profilkant og buer ind oventil, således at de følger den ydre form. To nedre fyldinger er pålagt i kvadratisk form og har rosetter i en kanneleret indfatning. Oprindelig bemaling i lys egetræsfarve. Dørflojene, der tjente til 1907, er nu i Fredericia Museum (inv.nr. 1986-020), mens kopier bruges i kirken.

Orgel (fig. 31), o. 1925, med ni stemmer og én transmission, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby.⁴³ Pneumatisk aktion, keglevindlader. Orgelfacaden, fra 1852, er i renæssancestil, egetræsmalet med tre felter, der rummer attrappiber af sølvbronzeret træ. Orglet står i kirkens nordende på samtidigt *pulpitur* (jf. fig. 33).

†Orgler.1) 1784, antagelig skænket af pastor Moïse Hollards enke,⁴⁴ idet kirken dog bekostede pulpituret og orglets bemaling.

2) 1845, bygget af P. U. F. Demant, Dalum.⁴⁵ I forbindelse med udbedring af diverse krigsskader 1852, flyttede Demant spillebordet til orgelhusets bagside og etablerede et nyt facadeparti med forsøvede attrappiber.⁴⁶ Piber, facade og orgelhus genanvendtes ved bygningen af kirkens nuværende orgel.⁴⁷ Det overvejedes 1851 at rykke orglet ud i en udbygning mod nord (jf. s. 510 og fig. 40).

Salmenummertavler, fire ens, formentlig fra 1919. Tavlerne er af fyr, 101×57 cm, med profilgesims og seks rækker til ophæng af messingcifre. Bemaling i hvidt og gråt; ophængt på skibets vægge.

Fig. 30. *Ligbære, 1790 (s. 521). I Fredericia Museum. Foto AM. – *Bier, 1790.

Fig. 31. Orgelfacade 1852 (s. 520). Det nuværende orgel er bygget o. 1925 af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Foto AM 2006. – *Organ casing, 1852. The present organ was built c. 1925 by Th. Frobenius & Sønner, Kongens Lyngby.*

Ude af brug er to ens **salmenummertavler* fra 1851–52, af fyrretræ, 97×46 cm, og kronet af et udsvejfet topstykke med hjerteformede gennem-brydninger. Tavlerne består af to lodrette bræd-der, der holdes sammen af syv vandrette revler, som har false til indsætning af små nummerbræd-der. Slidt sort bemaling og hvide, optrukne tal. Tavlerne ses på ældre interorbilleder (jf. fig. 14). I Fredericia Museum (inv.nr. 1334–35).

To *lysekroner* af messing er fra 1955. En **lysekrone* fra o. 1890 var oprindelig udført til gas, nu i Fredericia Museum (inv.nr. 9451). Den funge-rede sammen med tre tilsvarende *†lysekroner* (jf. fig. 14, 18–19).

**Ligbåre* (fig. 30), 1790, af fyr, 402×80 cm, 64 cm høj. Bærestængerne spidser let til og ender i fir-kantede knopper. Benene forbindes ved udsvejfede hængestykker med profilfylding, og de har imod bærestængerne knæ, der er udsavet som ansigts-profiler. Oprindelig sort bemaling med lidt hvid dekoration og indskrift samt rødkindede ansigter malet på knæene. På det ene hængestykke flanke-

res et kranium med knogler og krydsende leer af to timeglas (fig. 32), på det andet findes indskrif-ten: »Eglise Francaise Réformée de Fredericia 1790«. På bærestængerne sider læses tilsvarende:

Fig. 32. Malede forkrænkelighedssymboler, udsnit af **ligbåre* fra 1790 (s. 521). I Fredericia Museum. Foto AM 2006. – *Painted symbols of Mortality, section of *bier from 1790.*

Fig.33. Indre set mod nord. Foto HW 2005. – *Interior viewed towards the north.*

»Bien heureux sont les morts qui meurent au seigneur/ Car dit l'Esprit: Ils se reposent de leur travaux & leurs oeuvres les suivent. Apocal: XIV

v. 13« (Salige er de døde, som dør i Herren ... Åb.14,13). I Fredericia Museum (inv.nr. 1333). Kirken har ingen klokke.

Fig. 34-35. 34. Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1811, over præst ved Reformert Kirke, Iean Marc Dalgas, og hustru Manette Aldebert (s. 523). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2006. 35. Kirkegårdsmonument nr. 2, 1844, over præst ved Reformert Kirke Charles I. Rieu (s. 523). Foto EN 2006. – 34. Churchyard monument no. 1, c. 1811, to the minister of the Reformed Church, Iean Marc Dalgas, and his wife Manette Aldebert. 35. Churchyard monument no. 2, 1844, to the minister of the Reformed Church, Charles I. Rieu.

GRAVMINDER

En gravsten fra o. 1763, over [Wilhel]mina [Maria] Pretorius, ★...16. febr..., †... juni 1763,⁴⁸ ligger halvt skjult under prædikestolens podium og kan derfor kun læses for den højre halvdels vedkommende. Den er af rødlig kalksten, 190×135 cm, og har indhugget skriveskrift, der i de tre første linjer alene udgøres af store bogstaver. Gravskriften optager stenens øvre del i hele dens bredde og afsluttes med et fragmentarisk skriftsted.⁴⁹ Herunder ses Wilhelmine Maria Pretorius' kronede våben (fig. 44), der flankeres af stående løver, og ved hvis fod der ses udhugget et troldehoved. Gravstenen ligger i sin gamle position øst-vest.

Kirkegårdsmonument nr. 1 (Fig. 34), o. 1811. Iean Marc Dalgas, præst ved Reformert Kirke i Fredericia 1783–1811, †(13. juni) 1811, og hustru, Manette Aldebert (†16. jan. 1813).⁵⁰ Ægteparret fik sammen 11 børn.

Stele af hvid marmor, 113×37 cm.⁵¹ Monumentet, der krones af et brændende røgelseskar, har på alle fire sider fransksproget indskrift med fordybede versaler. Heraf fremgår, at det er rejst af parrets taknemmelige børn. Endvidere et bibelcitāt (Matt. 25,21). På kirkegårdens nordvestlige del.

2) (Fig. 35), 1844. Charles I(ules)⁵² Rieu, (præst ved Reformert Kirke i Fredericia) ★11. aug. 1792,

Fig. 36. Kirkegårdsmonument nr. 3, 1872, over V. Fewre og J. Willien (s. 524). Foto EN 2006. – *Churchyard monument no. 3, 1872, to V. Fewre and J. Willien.*

†28. juni 1821. »Pendant 3 ans et 2 mois bien aimé et estimé de tous ses paroissiens« (I tre år og to måneder højt elsket og værdsat af alle sine sognebørn).

Cippus af rød sandsten og hvid marmor (tavle og kors), 160×50 cm, placeret på et højt postament og kronet af et trekantet topstykke med akroterier. På midtstykket er indfældet en tavle med fransksproget indskrift med fordybede versaler, udfyldt med sort; derunder påsat, latinsk kors. En tilsvarende indskrift på postamentet fortæller, at monumentet indviedes af afdødes

taknemmelige menighed 29. september 1844. På kirkegårdens nordvestlige del.

3) (Fig. 36), 1872 (jf. udhugget årstal på sokkel), over V. Fewre og J. Willien.

Stele af grå sandsten og hvid marmor (tavle samt fod af $\dagger$ kors), 95,5×44 cm. Stelen, der er placeret på et bredt postament med riffelhugning på oversiden, har trekantet afslutning og var oprindeligt kronet af et $\dagger$ kors med laurbærkrans om korsstammen. En rundbuet tavle med delvis ulæselig indskrift i fordybet fraktur er indfældet under en frise med egeløv. Under tavlen er spor af $\dagger$ ornament i form af et håndtryk. På kirkegårdens sydlige del.

4) (Fig. 37), o. 1875. Hans Abraham Bottelet, *18. juni 1817, †7. aug. 1875, og hustru Jensine

Fig. 37. Kirkegårdsmonument nr. 4, o. 1875, over Hans Abraham Bottelet og hustru Jensine Jacobine Bottelet (s. 524). Foto EN 2006. – *Churchyard monument no. 4, c. 1875, to Hans Abraham Bottelet and his wife Jensine Jacobine Bottelet.*

Fig. 38. Kirkegårdsmonument nr. 5, 1881, over Mathias M. Devanties familie (s. 525). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2006. – *Churchyard monument no. 5, 1881, to Mathias M. Devanties family.*

Jacobine Bottelet, f. Sølling, *11. marts 1816, †13. okt. 1877.

Grotte af grå sandsten og hvid marmor (tavlen), 89×49 cm, dekoreret med egeløv og placeret på tilsvarende sokkel. Indfældet tavle i form af en skrifferulle hvorpå indskrift med fordybede versaler, udfyldt med sort. På kirkegårdens østlige del.

5) (Fig. 38), 1881. Mathias M. Devanties familiebegrævelse. »Hier tönt kein Klage/ Hier nagt

kein Schmerz/ Hier wohnt das Glyck/ Hier ruht das Herz«.

Stele af hvid marmor på postament af grå sandsten, 87×35 cm. Stelen har profileret fodstykke og segmentbuet afslutning. Foroven er den smykket med et relief af en hestekoformet laurbærkrans bundet med en sløjfe; derunder indskrift med fordybet antikva, udfyldt med sort. På postamentets forside er en indfældet tavle med tilsvarende indskrift inden for en omløbende bort af laurbær: »zum Andenken/ im Jahre 1881«. På kirkegårdens østlige del.

6) (Fig. 39), 1922. Peter Dupont, (cigarmager, bager, første formand for Socialdemokratiet i Fredericia), *14. dec. 1857, †27. aug. 1922.⁵³

Tavle af hvid marmor, 49,5×36,5 cm, brækket tværs over. Indskrift med fordybede versaler. På kirkegårdens nordvestlige del.

Fig. 39. Kirkegårdsmonument nr. 6, 1922, over cigarmager, bager, første formand for Socialdemokratiet i Fredericia Peter Dupont (s. 525). Foto EN 2006. – *Churchyard monument no. 6, 1922, to the cigar-maker, baker and first Chairman of the Social Democrats in Fredericia, Peter Dupont.*

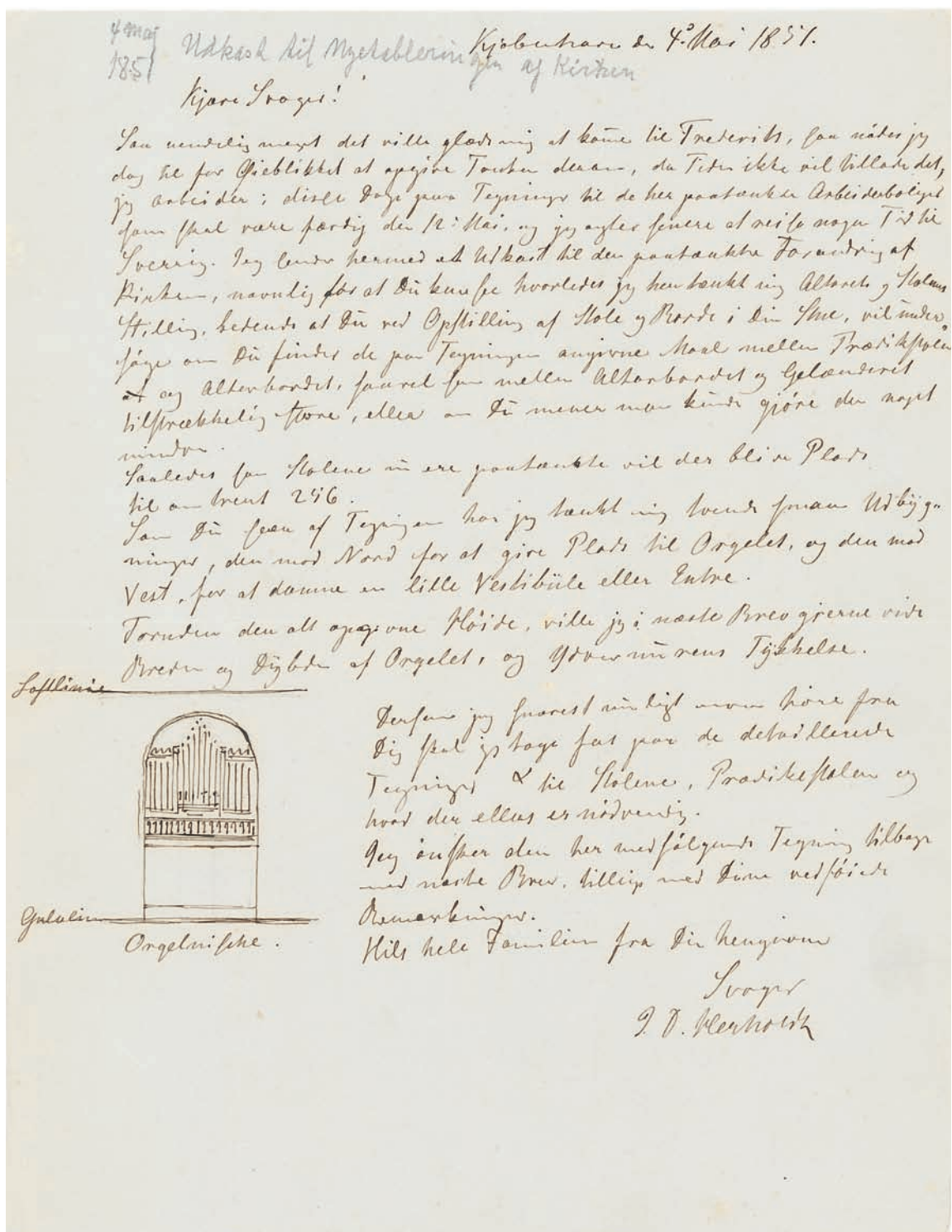

Fig. 40. Skitse til arkade mellem kirken og planlagt udbygning i nord, beregnet til orgel (s. 510, 520). Brev af 4. maj 1851 fra J. D. Herholdt til pastor Stahlschmidt. Lokallhistorisk Arkiv. — Sketch for an arcade between the church and a planned extension in the north for the organ. Letter of 4th May 1851 from J. D. Herholdt to the minister J. V.W. Stahlschmidt.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Vejle Amt i almindelighed henvises til s. 56–58, vedr. litteratur og forkortelser til s. 59–62. Endvidere er benyttet:

ARKIVALIER

Ved embedet. Optegnelser om den reformerte menighed ved graver Inga Deleuran, o. 1980.

LAVib. Rådstuearkiver. *Fredericia købstad* (D6). Brandtaksationer 1867–76 (BrK 6.7); 1884–90 (BrK 6.9); 1896–1900 (BrK 6.11); Indkomne breve til magistraten 1731–35 (D6.92); Grundtast 1746 (D6.466–67).

Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. *Reformert Kirke* (A 601). Forhandlingsprotokol 1733–84 med rgsk. 1784–1834 (A 601/54); Forhandlingsprotokol 1852–67 med kopibog 1851–60 (A 601/74); Div. breve og dok. vedr. kirkens reparation efter krigen 1850–52 (A601/427 og 631).

TEGNINGER OG OPMÅLINGER

Ved embedet. Forslag til ændring og omlægning af gulve ved Erik Einar Holms Tegnestue 1997 (tryk).

Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. Usigneret grundplan: Restaureringsforslag ved J. D. Herholdt 1851 (A 601/303). Plan og snit af ligkappel o. 1886 (A 601/302). Forslag til kirkegårdshegn o. 1900 (A 601/305). Forslag til varmeanlæg ved J. Jespersen 1919; tryk (A 601/ 304). Skitseopmålinger til kirkens og skolens istandsættelse ved Erik Einar Holms Tegnestue 1981; tryk (A 601/300).

NM. Opmåling af portal ved H. Zachariassen 1935 (tryk).

LITTERATUR

Johan Markus Dalgas, *Historisk og Statistisk Beskrivelse over de Reformeertes Etablissement i Fridericia i Jylland*, Kbh. 1797 (fransk udg. s.å. & smst.). – Jacob Ludwig, *Die reformirte Gemeinde in Fredericia*, Bremen u. Leipzig 1886. – H. Honoré, »Den reformerte Menighed i Fredericia«, *ÅrbVejle* 1930, 194–200. – Peter Honoré, »Fra den reformerte Menighed i Fredericia«, *ÅrbVejle* 1933, 205–20. – Samme, »Den gamle Portal«, *ÅrbVejle* 1936, 57–62. – Fr. Orluf, »Den gamle Portal«, *ÅrbVejle* 1936, 240–42. – N. C. Lukman, *Fredericia-Kolonien. Vort lille Frankrig*, Aarhus 1939. – *Huguenotterne i Fredericia 1719-1969*, udg. af Den reformerte Menighed, Fredericia 1969. – Anders Engelbrecht, *Den reformerte Kirke i Fredericia 1736-1986*. Vejledning, Fredericia 1986. – *Den reformerte menigheds »skatkammer»*. Om skik og brug af kirkesølv. Udstillingskatalog ved Inger Groot Pedersen, Sabine Hofmeister og Rosa Engelbrecht, udg. af Den reformerte Menighed, Fredericia 1999.

Historisk indledning og inventar ved Ebbe Nyborg, omgivelser og bygning ved Hugo Johannsen, orgler ved Ole Olesen og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen. Engelsk oversættelse ved James Manley. Redaktionssekretær Heidi Lykke Petersen; teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet 2006.

NOTER

¹ Allerede 22. juni 1681 gav kongen huguenotterne ret til fri religionsudøvelse i Fredericia, Glückstadt og Altona, jf. *DK KbhBy* 3, 6 ff. med fyldig redegørelse for de reformerte menigheders historie i København; endvidere Hal Koch og Bjørn Kornerup, red., *Den danske kirkes historie*, IV, 1959, 394; Karsten Hermansen, *Kirken, kongen og enevælden*, Odense 2005, 291 f.

² Om Fredericiamenighedens historie mest udførligt N. C. Lukman, *Fredericia-Kolonien. Vort lille Frankrig*, Aarhus 1939. Se også Johan Markus Dalgas, *Historisk og Statistisk Beskrivelse over de Reformeertes Etablissement i Fridericia i Jylland*, Kbh. 1797, 45 ff.; Jacob Ludwig, *Die reformirte Gemeinde in Fredericia*, Bremen u. Leipzig 1886, 49 ff.; Hugo Matthiessen, *Fredericia 1650-1760. Studier og Omrids*, Kbh. 1911, 182–96; *Huguenotterne i Fredericia 1719-1969*, udg. af Den reformerte Menighed i Fredericia 1969 og Søren Kyed Jakobsen og Bodil Schelde-Jensen, »Indvandringen til Fredericia«, *ÅrbVejle* 2005, 60–64.

³ *Lukman 1939* (note 2) 49. Familiernes antal angives noget forskelligt i litteraturen.

⁴ Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. *Forhandlingsprotokol 1733-84 med rgsk. 1784-1834* (A 601/54).

⁵ Før da var medlemmer af den reformerte koloni blevet begravet på den danske kirkegård, fordi de overvejende boede i Trinitatis Sogn. 1721 var fransk reformerte børn blevet døbt i Skt. Michaelis Kirke. Jf. *Lukman 1939* (note 2) 76.

⁶ Det må bero på en fejl, når kommandanten i menighedens forhandlingsprotokol omtales som »Monsieur de Prattelot«, jf. note 4.

⁷ Således testamenterede traktør Stephan Pesché 1744 kirken 800 rdlr. og blev begravet i kirken. 1749 gav I. H. Huguetan, greve af Gyldensten, 150 rdlr. til »kirkens opbyggelse«, og 1778 skænkede gehejmeråd J. Henrik Desmercieres (fra Lyon) kirken 130 rdlr., jf. *Dalgas 1797* (note 2) 56 ff.

⁸ Første ordinære danske prædiken holdtes af pastor W.

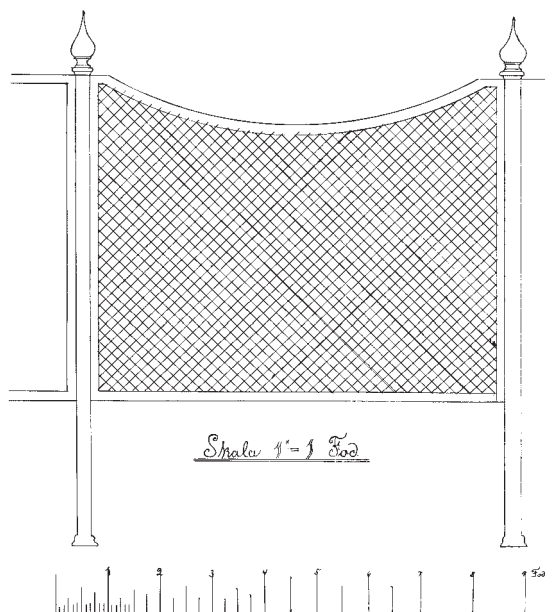

Fig. 41. Udkast o. 1907 til enkelt fag af tægn omkring kirkegården (s. 502). 1:50. Usigneret tegning i Lokalhistorisk Arkiv. – Draft c. 1907 for a single bay of fence of the churchyard. Unsigned drawing.

Staehelin (fra Basel) 1922. Jf. *Huguenotterne i Fredericia* (note 2) 46 ff.

⁹ Kolonisternes repræsentanter, Daniel le Blond og Jacob Devantier anmodede i september 1720 kongen om at lade bystyret anvise dem plads til kirke, og næste forår, da opmålingen var gennemført, ville magistraten udlevere arealet. Kolonisterne ønskede dog at vente med overtagelsen, indtil de fik en egen præst. Den første jordfæstelse fandt herefter sted 1725, og indtil da benyttede man Trinitatis Kirkegård, da de fleste af koloniens medlemmer boede i dette sogn, jf. *Lukman 1939* (note 2) 39 f.

¹⁰ *Lukman 1939* (note 2) 90; J. N. Wilse, *Fuldstændig Beskrivelse af Stapel-Staden Fridericia*, Kbh. 1767, 23.

¹¹ *Lukman 1939* (note 2) 90.

¹² Hegnet skimtes på fotografier af kirken 1914 (fig. 7). For tegning med alternative udkast, se Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. *Reformert Kirke*. A 601/305. Et beslægtet hegn kendes fra Skt. Michaelis' kirkegård (s. 363, fig. 4).

¹³ *Lukman 1939* (note 2) 74.

¹⁴ LAVib. Rådstuearkiver. *Fredericia købstad* (D6). Bygnings- og grundtakster 1746 (D6.466-67).

¹⁵ *Lukman 1939* (note 2) 109 f.

¹⁶ LAVib. Rådstuearkiver. *Fredericia købstad* (D6). Brandtaksationer 1867-76 (Brk 6.7).

¹⁷ LAVib. Rådstuearkiver. *Fredericia købstad* (D6). Brandtaksationer 1884-90 (Brk 6.9).

¹⁸ LAVib. Rådstuearkiver. *Fredericia købstad* (D6). Brandtaksationer 1896-1900 (Brk 6.11).

¹⁹ *Redegørelse for istandsættelsesarbejderne 1981-82 af Reformert Kirke og Skole i Fredericia*, maskinskrevet rapport 1983 ved Erik Einar Holms Tegnestue, Eskjær Hovedgård.

²⁰ Mod gaden har gården antagelig altid været lukket. Det nuværende arrangement svarer til beskrivelsen i brandtaksationen 1900, som anfører en 'brandmur' med port og dør, jf. note 18.

²¹ *Ludwig 1886* (note 2) 51; *Lukman 1939* (note 2) 88.

²² P. Honoré, »Den gamle Portal«, *Årb Vejle* 1936, 57-62; Fr. Orloff, »Den gamle Portal«, smst., 240-42.

²³ Rester af rødt og guld på kartouche og krone var endnu bevaret ved fremdragelsen 1935, jf. *Honoré* (note 22) 58.

²⁴ *DK KbhBy* 3, 64.

²⁵ *DK KbhBy* 3, 1-152.

²⁶ Per Gustaf Hamberg, *Tempelbygge för protestanter. Arkitekturhistoriska studier i äldre reformert och evangelisk-luthersk miljö*, Stockholm 1955, 126, 130 f., 137, 176.; jf.

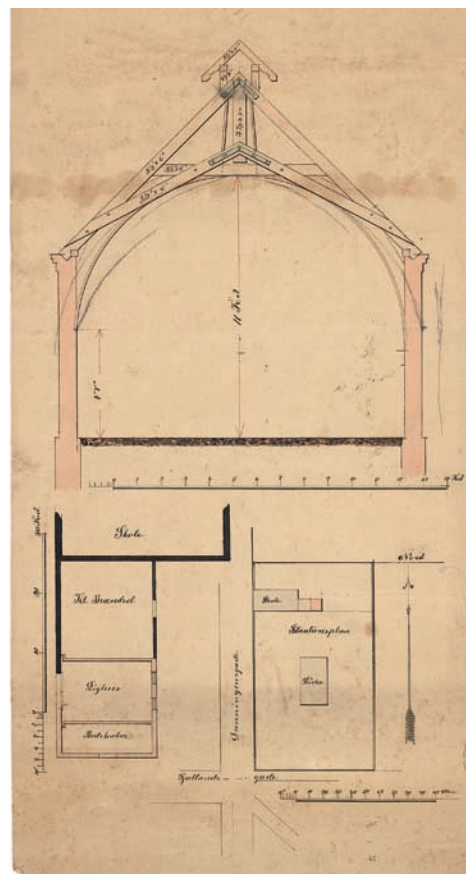

Fig. 42. Grundplan og snit af ligkapel 1886 (s. 503). 1:1600, 1:400 og 1:100. Usigneret forslag i Lokalhistorisk Arkiv. – Ground plan and section of mortuary chapel 1886. Unsigned proposal.

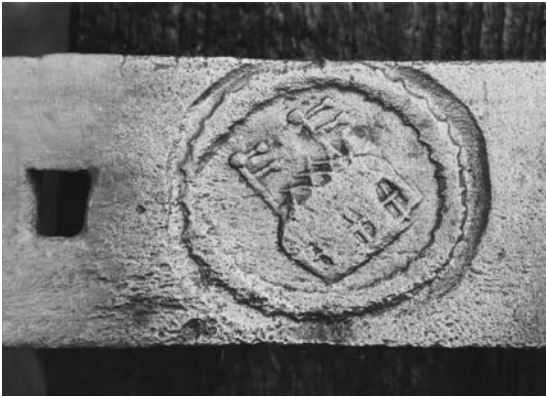

Fig. 43. Stempel på smedejernsanker mellem spær og loftsbjælke (s. 513). Foto Erik Einar Holm 1981. – Stamp on wrought-iron anchor between rafters and ceiling beam.

tillige engelsk udg. *Temples for protestants. Studies in the Architectural Milieu of the Early Reformed Church and of the Lutheran Church*, Gothenburg 2003.

²⁷ LAVib. Rådstuearkiver. Fredericia købstad. 1731–35. Indkomne breve til magistraten (D6–92).

²⁸ LAVib. Rådstuearkiver. Fredericia købstad. 1731–35. Indkomne breve til magistraten (D6–92).

²⁹ Det projekterede spir eller tårn har antagelig primært skullet fungere som et arkitektonisk værdighedstegn og i praktisk henseende måske tillige beregnet til et urværk med tilhørende klokker som i den københavnske kirke, jf. *DK KbhBy* 3, 12, 92. I betragtning af, at hverken den danske eller tyske kirke var prydet med tårne, har andraget været uacceptabelt. Den tyske kirke (Skt. Michaelis) fik senere, i 1763, et tårn, men hverken dette eller dets bevarede efterfølger fra 1828 hævdede sig over kirkens tagryg (s. 374 f.), og først den katolske Skt. Knuds Kirke, som benyttede sig af grundlovens trosfrihed og ophævelse af forbudet mod klokkeeringning, opførte byens første egentlige kirketårn (s. 451).

³⁰ *DK KbhBy* 3, 190.

³¹ I kirkens forhandlingsprotokol (note 4) noteredes 1. juni 1740, at man endnu skyldte Rasmus Høeg 12 rdlr. for levering af teglsten til kirken, men da han havde leveret materialet sent og herved skadet bygningen, ville han først få sin restance, når kirken havde mulighed herfor. 25. oktober 1741 betalte kirken omsider sin gæld gennem en 'mons. Brand', der også anførtes som mellemmand året forinden.

³² Materialet omfatter foruden den usigenerede grundplan fem breve dateret 4. maj og 18. okt. 1851 samt 16. jan., 9. april, 20. juni og 10. juli 1852, jf. Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. *Reformert Kirke*. A601/427.

³³ Brev til pastor Stahlschmidt, dat. 9. apr. 1852, jf. note 32.

³⁴ Den 'gamle vane' repræsenteredes ifølge Herholdt af kirkerummenes hvidtning, hvis dominans, uanset at ingen farve gør et rum »koldere og uhyggeligere«, kun skyldtes, at det var den billigste farve, jf. brev af 20. juni 1852, jf. note 32.

³⁵ Herholdt beder i brev af 10. juli 1852 (jf. note 32) svogeren om, at gøre al sin indflydelse gældende for at modvirke den planlagte modificering og lysning af den foreslåede italienske jordfarve, bl.a. fordi der ikke findes »nogen bedre Farve til at modstaae Sol og Fugtighed«.

³⁶ I sit brev af 9. april 1852 (jf. note 32) til svogeren, pastor Stahlschmidt, skitserede Herholdt kirkevinduets historiske udvikling og konkluderer, at da »tykke Træprofiler borttog og brød Lyset paa en ubehagelig Maade, har man stadig søgt at gøre disse tyndere og tyndere, indtil man i den seneste Tid aldeles har forkastet Træ og nu overalt anvender Jern«. Hvis menigheden ikke ville følge dette, er det »et sørgeligt Vidnesbyrd om, at den ikke holder Skridt med Tiden«.

³⁷ Jf. Ved embedet. *Optegnelser om den reformerte kirke og menighed ved graver Inga Deleuran*, o. 1980.

³⁸ Om altersølv, alterstager og indsamlingsfæde se *Den reformerte menigheds »Skatkammer«*. Om skik og brug af kirkesølv. Udstillingskatalog ved Inger Groot Pedersen, Sabine Hofmeister og Rosa Engelbrecht, udg. af Den reformerte Menighed 1999.

³⁹ *Dalgas* 1797 (note 2) 54; *Ludwig* 1886 (note 2) 52 f.

⁴⁰ Overslag ved snedkermester N. Nielsen 4. juni 1852, jf. Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. *Reformert Kirke* (A601/427).

⁴¹ Kontrakt af 4. febr. 1852 mellem forstanderskabet og

Fig. 44. Våben for Wilhelmine Maria Pretorius, †1763. Udsnit af hendes gravsten (s. 523). Foto HW 2006. – Arms of Wilhelmine Maria Pretorius, †1763. Detail of her tombstone.

Bie og Dufresne, jf. Lokalthistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. *Reformert Kirke* (A601/427).

⁴² Stykkerne i museet måler 31×22 cm og har lys egetræsmaaling, antagelig fra 1851-52, med lidt mørkere kantkontur.

⁴³ Th. Frobenius & Co., *Kirkeorgler* (o. 1937).

⁴⁴ *Ludwig 1886* (note 2) 53.

⁴⁵ I et brev til inspektionen for Nykøbing Falster Kirke 7. april 1846 opregner P. U. F. Demant et antal nyere arbejder fra sit værksted, heriblandt et orgel til Reformert Kirke i Fredericia. Bygningsåret fremgår af en kontrakt 1852, jf. note 4.

⁴⁶ Kontrakt 25. marts 1852 vedr. reparation og ombygning af orglet, jf. Lokalthistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. *Reformert Kirke* (A 601/427).

⁴⁷ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁴⁸ Om Wilhelmine Maria Pretorius, der var blandt kirkens velgørere, se *Lukman 1939* (note 2) 72, 94.

⁴⁹ Man læser: »Cap.V. 13./ Todten/ Sterben/ Spricht/ ...er Arbeit/ Ihnen nach«.

⁵⁰ H. Honoré, »Den reformerte Menighed i Fredericia«, *ÅrbVejle* 1930, 200.

⁵¹ Gravstenen er angiveligt importeret fra Italien, jf. *Lukman 1939* (note 2) 105.

⁵² Peter Honoré, »Fra den reformerte Menighed i Fredericia«, *ÅrbVejle* 1933, 205-20. Rieu organiserede opførelsen af en ny skolebygning for de reformerte nord for kirken jf. s. 502.

⁵³ Om Peter Dupont, se Henrik Nielung, *Mindesmærker i Fredericia*, Fredericia 1980, 140 (dødsår dog fejlagtigt anført som 1923), og Mads Madsen Dons, »Min barndoms by Fredericia og mine erindringer«, *Fredericiabogen* 2000, 77 ff.

FREDERICIA REFORMED CHURCH · ENGLISH SUMMARY.

Summoned by the King, a group of Huguenots came to Fredericia from Brandenburg in 1719. At first the immigrants, who were mainly tobacco-growers, used a temporary church. In 1734 the elders of the congregation, led by the enterprising minister Jacques Bovet, took the initiative to make a collection for the building of a proper church.

King Christian VI took the lead with a gift of 500 Rigsdaler, and similar amounts came in from Reformed congregations in Denmark, Germany and Holland. The King also donated the site on the corner of the streets Sjøllandsgade and Dronningensgade. While the men were in the fields the women participated in the building of the church by carrying stones. And on 1st April 1736 Jacques Bovet was able to consecrate the nearly finished building.

At first the services were held in French. From 1783, however, services were also held in German, which with the passing of the older 'colonists' was becoming the language of the congregation. With the arrival of the German J.V.W. Stahlschmidt as minister in 1823 the language of the services became exclusively German. Final-

ly, after 1940, German was completely ousted by Danish.

SURROUNDINGS. The churchyard, in the eastern part of the town, which bordered on the 'field of the Reformed', where the Huguenots grew tobacco plants, was first used in 1725. There, on the eastern side of Dronningensgade, the church was established ten years later. In 1821, north of the churchyard, the preserved school was built, but since its closure in 1981 it has been used as congregation rooms. At the end of the eighteenth century a new manse was built on the other side of Dronningensgade, and in 1972 it was sold to a private owner.

BUILDING. The church consecrated in 1736 consists of a simple rectangular building as a setting for the well-lit assembly hall, quite in keeping with the congregation's ascetic liturgy, which concentrates on the preaching of the word from the pulpit. Although a planned spire above the high hipped roof with its black-glazed pantiles could not be permitted by the local authorities, the church still possesses considerable architec-

Fig. 45. Nordgavl med den nye hovedportal fra 1852 (s. 511). Foto Hugo Johannsen 2006. – *North gable with the new main door from 1852.*

tural qualities, thanks in particular to the finely varied fillings of the facades. The arrangement is such that it creates a main liturgical axis transverse to the longitudinal axis of the building. The fine sandstone portal of the main entrance with construction plaques that document the gratitude of the congregation to the Royal benefactors was therefore placed at the centre of the western long side, just opposite the pulpit and a sacristy.

The name of the architect of the church is not known, but the congregation may have had the drawings made by a Copenhagen builder, either in collaboration with their sister congregation in the capital, which had just rebuilt its architecturally related church after a fire in 1728, or by approaching their Royal patron. However, the actual building is most likely to have been left to local artisans.

During the Three Years' War of 1848-50 the church served as among other things an ammunition depot, and in a restoration of 1851-52, the main liturgical axis was changed to the longitudinal axis of the building after drawings by the architect J.D. Herholdt, a brother-in-law of the minister. The project involved the removal of the previous main door, the demolition of the sacristy and the building of the present main portal in the north. New windows at the centre of the long sides and towards the south changed the lighting of the interior, where an organ loft with closed pews was built in the north inside the new entrance.

Today the appearance of the church is crucially influenced by the restoration of 1851-52; however, the original main door was re-erected in 1936 for the bicentenary of the church.

FURNISHINGS. Despite the demands of the Reformed Church for simplicity in its church furnishings, rather a lot of interesting items have been preserved. In all essentials the furnishings go back to the restoration of 1851-52, when the axis

of the church was 'rotated' from east-west with the altar in the east to the present north-south with the altar in the south.

The pulpit, in simple traditional forms, stand on a podium behind the Communion table. At the sides of the chancel there are special chairs for the minister and his family and for the elders. Most interesting, however, are the smaller furnishings of the church, many of which are now in the Fredericia Museum.

This is the case for example with the bulk of the *altar plate, some of it the work of Hendrich Bötticker in Ribe in 1736, some by Jens Nielsen Theilgaard in Fredericia in 1767. A lectern comes from c. 1825, a *money box from c. 1750 and two chests are from 1729 and *1772 respectively. Uniquely well preserved is a slender *bier from 1790 with painted French scriptural texts and admonitory symbols of mortality.

Of *sepulchral monuments*, apart from a single fragment of a tombstone from the eighteenth century, only a number of churchyard monuments have been preserved.